

ИМОМ МОТУРИДИЙНИНГ “КИТОБ АТ-ТАВХИД” АСАРИНИНГ КАЛОМ ИЛМИДАГИ ЎРНИ

Зарифжон Ғуломов

*Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот
маркази илмий ходими*

Аннотация: Ушбу мақолада Имом Абул-Мансур ал-Мотуридий қаламига мансуб “Китоб ат-Тавҳид” асарининг калом илми доирасида тутган ўрни, унинг назарий ва методологик асослари, бошқа калом мактаблари билан муносабати ва илмий меросдаги ўрни таҳлил қилинади. Асар исломий ақидавий тафаккурнинг мантикий асосларда шаклланишида тутган муҳим мавқеини ўзида акс эттиради.

Кириш: Имом Абул-Мансур ал-Мотуридий (ваф. 944 й.) Мовароуннаҳрда фаолият юритган йирик мутакаллим бўлиб, у ҳанафий фикҳий анъаналарига асосланган ақидавий мактаб – мотуридийлик асосчиси сифатида эътироф этилади. У ўз даврининг мураккаб ижтимоий, сиёсий ва диний муҳитида калом илмининг замонавий муаммоларига жавоб берувчи ақидавий системани ишлаб чиқди. Айниқса, у ақл ва нақл, иймон ва амалиёт, илоҳий ирода ва инсон ихтиёри ўртасидаги мураккаб масалаларни мувозанатли тарзда ёритишга интилди.

У томонидан ёзилган “Китоб ат-Тавҳид” асари калом илмининг энг чуқур, мантикий ва далилий асарларидан бири ҳисобланади. Асар мусулмон мутакаллимлари томонидан илгари сурилган иймон, тавҳид, қадар, сифат, ихтиёр, ақлий ва нақлий далиллар масалаларини таҳлил қилишда муҳим назарий асос бўлиб хизмат қилади. Бу асар орқали Имом Мотуридий ислом ақидавий фикрида муътадил ва мантикий ёндашувни шакллантириб, калом илмига чуқур илмий-методик асослар олиб кирди. Унинг қарашлари асрлар давомида мусулмон дунёсида кенг муҳокама қилиниб, илмий анъанага айланган.

Асарнинг каломий методологиясидаги ўрни: “Китоб ат-Тавҳид” калом илмининг нафақат тарихий, балки назарий ривожланишида ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Имом Мотуридий асарда муътазилийларнинг ҳаддан ташқари расёналистик ёндашувини танқид қилади, айтилиши вақтда ҳасавийларнинг либерализмга асосланган таъбирларини инкор этади. Бу жиҳатдан у ақл ва нақл мувозанатини тамойил сифатида илгари суради. У каломни фақатгина ақидавий баҳслар эмас, балки ижтимоий ва ахлоқий муаммоларни ҳал этувчи илм сифатида кўради.

Мотуридий ўз методологиясида қатъий мутаассибликдан сақланади ва иътиқодий масалаларда далил ва асосга таянган ҳолда позиция билдиради. У бирор фирқанинг ёндашувини бутунлай инкор қилмасдан, уларнинг

фикрларидаги заиф ва кучли жиҳатларни таҳлил қилишга ҳаракат қилади. Айниқса, у муътазиллийлар томонидан илгари сурилган адолат, ихтиёр ва қадар ҳақидаги баҳсларни чуқур ўрганади, аммо уларнинг ақлни нақлдан устун қўйиш ёндашувини қабул қилмайди. Шу билан бирга, у ашъарийлар сингари Аллоҳнинг сифатлари масаласида ҳаддан ортиқ тафсилий баҳсларга киришмай, муътадил позицияни сақлайди.

Имом Мотуридий методологиясида тафаккур, мантиқий изчиллик ва илоҳий ҳақиқатга ақл орқали етишиш ғояси марказий ўринни эгаллайди. У калом илмини соф назарий фан сифатида эмас, балки кишиларнинг эътиқодини, диний дунёқарашини, ҳатто сиёсий ва ижтимоий қарорларини шакллантирувчи тизимли билим сифатида қарайди. Шунинг учун ҳам “Китоб ат-Тавҳид”да илгари сурилган методлар Мовароуннаҳр уламолари учун нафақат каломий, балки умумий тафаккур маданияти учун пойдевор вазифасини бажарган.

Асарнинг мазмуни: “Китоб ат-Тавҳид” Аллоҳнинг мавжудлиги ва бирлик исботи, унинг сифатлари, пайғамбарлик, ваҳий, мўжиза, қадар, инсон ихтиёри, иймон ва куфр каби фундаментал масалаларни қамраб олади. Асарда бу масалалар доирасида илгари сурилган баҳслар чуқур таҳлил қилинади. Айниқса, Имом Мотуридий Муътазила, Карромия ва Ҳашвия сингари фирқаларнинг қарашларини танқидий нуқтаи назардан кўриб чиқади.

Назарий аҳамияти: “Китоб ат-Тавҳид”да ислом ақидаларининг мантиқий асосда исботланиши, қарама-қарши фикрларга далилий жавоб берилиши калом илмининг илоҳий билишдаги ўрни ва услубини шакллантирган. Имом Мотуридий ўз асарида назарий тафаккур ва далилий ёндашувни уйғунлаштиришга эришган бўлиб, бу билан у каломни соф назарий билим эмас, балки ҳаётий зарурат деб билган. Айниқса, ақидавий масалаларда тақлидга эмас, тафаккур ва далилга асосланган ёндашувни афзал кўриши унинг каломдаги назарий позициясини аниқлайди.

Бу асар орқали мотуридийлик мактаби расмийлаштирилиб, Мовароуннаҳр илмий муҳитида аниқ каломий мактаб сифатида қарор топган. “Китоб ат-Тавҳид” нафақат Мовароуннаҳр, балки бутун ислом оламида каломий тафаккурнинг изчил ва мантиқий асосланган шаклини намоён қилган. Унинг ўзига хос ёндашуви кўплаб кейинги мутакаллимларга, жумладан, Абу Муин ан-Насафий, Нажмуддин Умар ан-Насафий ва бошқаларга катта таъсир ўтказган.

Асарда қўлланилган услублар – қияс, истидлол, назар, бурҳон – кейинчалик бошқа мутакаллимлар учун ҳам методик асос бўлиб хизмат қилган. Айниқса, ақл ва нақлнинг бир-бирини инкор этмасдан, балки тўлдирувчи омиллар сифатида тушунтирилиши “Китоб ат-Тавҳид”нинг калом илмидаги фундаментал ўрнини мустаҳкамлайди. Асар ўз моҳиятида фалсафа, мантиқ, тил илми ва тафсир

илмлари билан бевосита боғлиқ бўлган мураккаб каломий тизимни намоён қилади.

Таъсир доираси: “Китоб ат-Тавҳид” кейинги асрлар давомида Мовароуннаҳр, Хуросон ва Ҳиндистон уламулари томонидан ўрганилган, унга шарҳлар битилган. Асарнинг кўплаб нусхалари қўлёзма шаклида турли кутубхоналарда сақланмоқда. Жумладан, бу асар А. ибн Юсуп ас-Самарқандий, Абу Муин ан-Насафий, Абу Жаъфар ат-Таҳавий сингари мутакаллимларга таъсир кўрсатган.

Хулоса: Имом Мотуридий томонидан ёзилган “Китоб ат-Тавҳид” асари калом илми тарихида мантикий изчиллиги, методологик пухталиги ва ақидавий тафаккурдаги уйғун ёндашуви билан алоҳида ўрин эгаллайди. Бу асар орқали Мотуридийнинг ақл ва нақлга асосланган муътадил калом мактаби шаклланган бўлиб, у мусулмон дунёсида кенг илмий эътироф топган.

Адабиётлар:

1. Абу Мансур ал-Матуриди. Китаб ат-тавҳид. — Бейрут: Дор Содир, 1970. — 384 с.
2. Джананов Б. Абу Мансур Матуриди и его «Китаб ат-тавхид». — Ташкент: ТИИ, 1996. — 176 с.
3. Измайлов З. Т. Матуриди и его богословская школа // Вестник Российской академии наук. — 1999. — №9. — С. 808–814.
4. Бобоев Х. Матуридийлик таълимоти. — Ташкент: Фан, 2002. — 196 б.
5. Алишерхон Т. Матуридийлик: таълимот ва тараққиёт. — Самарқанд: СамДУ, 2016. — 240 б.
6. Хамидуллин А. И. Исламская теология: калам в Средней Азии. — Казань: Казанский университет, 2010. — 214 с.
7. Мавлонов Н. Имоми Аъзам ва матуридийлик. — Тошкент: Ислом, 2021. — 224 б.
8. Насафи, Абу ал-Муъин. Табсират ал-Адиллах. Таҳқиқ ва таҳлил: Франк Гриффел. — Леиден: Брилл, 2016.
9. Watt, W. Montgomerie. Исламис Пҳилосопҳй анд Тҳеологй. — Эдинбургх: Эдинбургх Университй Пресс, 1985. — 212 п.
10. Мадкур, Ибраҳим. Ал-Фикр ал-Фалсафи фи ал-Ислам. — Ал-Қаҳира: Дар ал-Маъариф, 1969.
11. Бакар, Осман. Слассифисатион оф Кноуледге ин Ислам. — Куала Лумпур: ИСТАС, 1992.
12. Ал-Самарқанди, ЁАлаъ ал-Дин. ал-Туҳфа ал-Мардийях. — Истанбул: Матбаъа ал-Кубра, 1890. Абу Мансур ал-Матуриди. Китаб ат-тавҳид. — Бейрут: Дор Содир, 1970. — 384 с.
13. Джананов Б. Абу Мансур Матуриди и его «Китаб ат-тавхид». — Ташкент: ТИИ, 1996. — 176 с.
14. Измайлов З. Т. Матуриди и его богословская школа // Вестник Российской академии наук. — 1999. — №9. — С. 808–814.
15. Бобоев Х. Матуридийлик таълимоти. — Ташкент: Фан, 2002. — 196 б.
16. Алишерхон Т. Матуридийлик: таълимот ва тараққиёт. — Самарқанд: СамДУ, 2016. — 240 б.
17. Хамидуллин А. И. Исламская теология: калам в Средней Азии. — Казань: Казанский университет, 2010. — 214 с.
18. Мавлонов Н. Имоми Аъзам ва матуридийлик. — Тошкент: Ислом, 2021. — 224 б.